

О. В. Мельник

**ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ЕДУАРДОВИЧА КРУСМАНА
НА ОДЕСЬКИХ ВИЩІХ ЖІНОЧИХ КУРСАХ
(1908–1917 рр.)**

Ключові слова: вища жіноча освіта, біоісторіографія, всесвітня історія, допоміжні історичні науки.

Ключевые слова: высшее женское образование, биоисториография, всемирная история, вспомогательные исторические науки.

Key words: higher female education, biohistoriography, world history, auxiliary historical sciences.

Розвиток біоісторіографії в сучасній історичній науці передбачає розкриття всіх аспектів діяльності наукової еліти міста Одеси. Як правило, дослідники вивчають особистість історика у взаємозв'язку з його науковими інтересами, громадсько-політичною позицією та його особисте життя.

Актуальність теми визначається необхідністю ґрунтовного аналізу внеску наукової громадськості міста у розвиток системи вищої жіночої освіти та вивченням процесу інтенсифікації навчання історико-філологічних спеціальностей ОВЖК.

Метою роботи є дослідження внеску В. Е. Крусмана в розвиток системи вищої жіночої освіти в Одесі, розвитку системи викладання на історико-філологічному факультеті ОВЖК та розвиток його наукової діяльності під час складної реформи модернізації викладання на курсах.

Дослідження біографії В. Е. Крусмана займалися такі історики: Т. Н. Попова [1], І. В. Немченко [2], Н. А. Шевчук [3]. Однак в їх роботах значно менше приділяється уваги науково-педагогічному та суспільному доробку В. Е. Крусмана під час його діяльності на Одеських вищих жіночих курсах (1908–1917 рр.). Тому завданням цього дослідження є розкриття основних напрямків роботи В. Е. Крусмана на ОВЖК.

Традиційно В. Е. Крусмана пов'язують з професором Є. М. Щепкіним, хоча він і не був його учнем. Саме за його сприяння молодий магістр був запрошений на кафедру всесвітньої історії ОВЖК, коли відчувалась нестача викладачів для проведення практичних занять. На засіданні Ради історико-філологічного факультету від 21 вересня 1908 р. за пропози-

цією проф. Є. М. Щепкіна обговорювалась кандидатура приват-доцента В. Е. Крусмана [4, арк. 56–60].

Найбільше розробкою та проведенням нових курсів опікувався Володимир Едуардович Крусман, за фахом історик. Він народився в Симбірську 16 січня 1879 р. в німецькій родині. У 1897 р. вступив на історико-філологічний факультет Петербурзького університету. В 1902 р. залишився при кафедрі всесвітньої історії для підготовки до професорського звання. Його науковим керівником був проф. Г. В. Форстен. Головним напрямом дослідження В. Е. Крусмана були проблеми європейського відродження та гуманізму. У 1903–1907 рр. він працював у середніх навчальних закладах Петербурга, викладав на Бестужевських ВЖК, у Вищому комерційному училищі [5, с. 151–152]. 1908 р. склав магістерський іспит, отримав звання приват-доцента. Брав участь у наукових експедиціях І. М. Гревса до Італії. З 29 вересня 1908 р. він — приват-доцент кафедри всесвітньої історії Новоросійського університету [6, с. 37–42].

Про високий рівень конкурсного відбору викладачів на курси говорить те, що не всіх одразу брали на роботу, отже згідно з протоколом Ради ОВЖК від 21 вересня 1908 р. обрання приват-доцента В. Е. Крусмана на посаду викладача із всесвітньої історії перенесено до приїзду на курси спеціаліста із всесвітньої історії, який мав визначити його [7, арк. 59–60]. І тільки 31 грудня 1908 р. його затверджено викладачем ОВЖК. Він розробив та читав курси: «Систематичне джерелознавство з нової історії» (1911 р.), «Головні узагальнення нової історії» (1912 р.); «Загальний нарис допоміжних наук історії. Курс методологічний» (1913 р.); «Історія встановлення європейського панування в Індії»; «Реформації XIII століття в Романських країнах», «Виникнення і перший період діяльності єзуїтського ордена» (1914 р.); «Найголовніші напрями історико-філософської думки в новий час» (1915 р.); «Загальна теорія історії: Курс методологічний» (1916 р.); «На зорі англійського гуманізму» (1915 р.). У 1916 р. В. Е. Крусман захистив магістерську роботу в Петербурзькому університеті, з вересня — екстраординарний професор [8, с. 152].

Діяльність Володимира Едуардовича безпосередньо пов'язана з навчально-методичною реформою на курсах. Згідно з прото-

колом засідання Ради історико-філологічного факультету від 24 січня 1909 р. планувалось ввести нові курси: «Огляд соціологічних вчень» (проф. Є. М. Щепкін) для старших курсів та «пропедевтичний» курс «Англійська історія в епоху Тюдорів» (приват-доцент В. Е. Крусман) для першого курсу [9, арк. 70].

Високий рівень викладання В. Е. Крусмана засвідчує те, що на його лекції намагались потрапити не тільки слухачки історичного відділення. Так, на засіданні Ради факультету 15 грудня 1909 р. розглядалося подання слухачок німецького відділення про можливість відвідувати лекції В. Е. Крусмана [10, арк. 94].

Процес модернізації викладання історичних дисциплін можна дослідити на прикладі навчальних курсів із всесвітньої історії, що читались В. Е. Крусманом і які створювали систему «авторських спецкурсів»: історія Пруссії; історія єзуїтських орденів; допоміжні науки історії; епоха Відродження в Італії та Німеччині. Збереглися лекційні книжки слухачок факультету та розклади проведення іспитів із цих предметів, що засвідчує про їхній зміст. Отже, у весняному семестрі 1909 р. на другому курсі В. Е. Крусман читав такі частини всесвітньої історії: історія Англії — 4 год., історія реформації — 4 год., історія Відродження в Італії — 2 год., а також велися практичні заняття з нової історії [11, арк. 6–9].

У 1914/15 н. р. за планами факультету практичні заняття із всесвітньої історії складались з читання, перекладу та обговорення пам'яток теоретичної і практичної політичної діяльності в епоху Просвітництва [12, арк. 45].

Згідно з «лекційною книжкою» слухачки Л. М. Якимович, що вступила на курси в 1913 р., В. Е. Крусманом вже з першого курсу читались такі предмети із всесвітньої історії, як «Історія європейських колоній» (2 год. в осінній семестр 1913/14 н. р. та 2 год. у весняний семестр), «Нова історія» (2 год. в осінньому семестрі 1914/15 н. р.), «Історіографія нового часу» (2 год. у весняному семестрі 1914/15 н.р.), «Нова історія» (2 год.), «Історіографія» (2 год.). Також проводились практичні заняття по дві години в осінньому та весняному семестрах 1915/16 н.р. [13, арк. 4–11, 26].

Згідно із протоколами від 20 січня 1914 р. В. Е. Крусман приймав іспити двох дисциплін: «Історія Пруссії» та «Ве-

дення до вивчення нової історії», до яких входили такі теми: «Католицизм в бібліографії», «Бібліотеки», «Перекази і чутки». Також він приймав іспити з курсу «Додаток до історії середніх віків (Методологія)», що читався Є. М. Щепкіним. Тут слухачки складали такі теми: «Знання памфлетної літератури та ідеографія»; «Закон великих чисел Ж. Ламтрехта». Окрім того, викладалися і такі спеціальні курси: «Історія англійського парламенту»; «Епоха Відродження»; «Введення в нову історію»; «Головні узагальнення нової історії»; «Історія встановлення європейського панування в Індійському океані»; «Допоміжні науки історії». Серед тем, що входили до останнього курсу, були такі: «Друк в середні віки», «Нумізматика», «Булли», «Зовнішні, внутрішні ознаки грамот. Формули грамот». В. Крусман також викладав курс «Епоха краху середньовічних культурних і політичних ідеалів» [14, арк. 11–12, 14, 32–34, 37–38].

До іспиту з курсу «Введення у вивчення нової історії», що проходив 21 січня 1915 р., входили такі питання: «Перекази і чутки»; «Користування бібліотекою»; «Походження Ганзи»; «Поповнення сучасних музеїв» [77, арк.7]. У цей же день приймався іспит з курсу «Допоміжні науки історії», в протоколах наявні такі питання: «Геральдика»; «Зовнішні ознаки монет»; «Історія грамот; Форми друку. Цікаву інформацію щодо наповнення курсу «Історіографія нового часу в романських країнах» дають протоколи іспитів від 20, 28 травня 1915 р., в яких подано такі питання: «Неаполітанська історіографія гуманістичного напрямку; Флавіо Боссюе; французька історіографія під впливом гуманізму; недоліки історичних творів Вольтера; Боккаччо як історик; Кардинал де Рейц і його мемуари; недоліки пруської школи; школа бенедиктинців в історіографії; Блез Манлюк; Філіп де Колінь; Школа Макіавеллі у Флоренції; Де Ту; Петрарка як історик; Брантом; Лоренцо Валла; Симонарді; історіографія XVIII сторіччя; Флавіо Біондо; Енеа Сильвіо; Барталомео Платін; Марк Антоній Сабелліно; Леонардо Бруно; Павло Емілій Веронський; де Рео; французька мемуарна література Коліна; Вікасіано та Вістиччі; гуманістична історіографія; історики французького Ренесансу; Екса Сильвія; Блез Монлюк; незалежні історики епохи Відродження; історіографія епохи Просвітництва; французька історична мемуаристика після

Колліна; неаполітанська і міланська історіографія Ренесанса; Гвиччардіні; недоліки історіографії епохи Просвітництва; незалежні історики; Нарді; дрібні історики гуманістичної школи, Вольтер, Макіавеллі; Сен-Сімон; представники школи Бруна; Мартін де Белох [15, арк.8; 51–56].

У протоколі іспиту із частини курсу всесвітньої історії «Епоха Відродження в Італії» 20 травня 1915 р. записані такі теми: «Данте; спроби Відродження в Італії; Ренесанс; роль Петрарки в епоху Відродження; Макіавеллі; латинські твори Петрарки; характер середньовічної освіти; погляди середньовічних людей на ідеологію, етику; Дантовська монархія, Петрарка і Італія; Боккаччо в Неаполі; італійські твори Боккаччо; історичні твори Петрарки; політичні погляди Боккаччо; спроби зближувати середньовічну цивілізацію з античною в середні століття; роль Данте в епоху Просвітництва; Петрарка і його ставлення до античної історії; ставлення Боккаччо до Данте» [16, арк. 52, 75].

Невиразність проблемних питань у тодішній історичній науці чітко простежується під час складання слухачами іспиту 20 та 28 травня 1915 р. з дисципліни «Головні узагальнення нової історії». Вони склали такі теми: «Селянство у Франції; Іспанія наприкінці середньовіччя; роль церкви в кінці середньовіччя; лицарські повстання; католицька церква і європейське суспільство; Цвінглі і його реформа; Англія XV століття; Селянська війна; становище Італії наприкінці середніх століть; реформація в Швейцарії; середньовічний католицизм; німецький гуманізм; літературна опозиція проти Римської курії; сектантські рухи в епоху Реформації; роль королівської влади у Франції». Питання з курсу історії Пруссії, як свідчить протокол від 20 травня 1915 р., відображають проблемні питання курсу: «Бранденбурзька марка і її рання історія; гротмейстерство Тевтонського ордену; завоювання Пруссії Тевтонським ордену; хрестові походи на Литву» [17, арк. 54].

Увагу привертає також зміст питань курсу «Історія єзуїтських орденів», який склали 28 травня 1915 р. Можна говорити про ґрунтовність знань слухачок, що відповідали на запитання, базуючись на системному підході до таких проблем, як «Інституції ордену єзуїтів; педагогіка єзуїтів; початок діяльності єзуїтського ордену; учні Лойоли; місіонерська діяльність

езуїтів; політичні мотиви езуїтів; пресвітерська держава» [18, арк. 61]. Таким чином, кожна стадія історії ордену розглядалася як в цілому, так і в проблемному відношенні.

Характерно, що деякі курси містили елементи інших дисциплін. Так, до «Загального нарису допоміжних наук» входили елементи джерелознавства, архівознавства та музеєзнавства, про що свідчать такі теми: «Винахід книгодрукування; вживання фотографії в гуманітарних науках; введення міжнародної пошти; пошта в Іспанії; відтворення побаченого; легенди і святині; організація музеїв; система поповнення музеїв» [19, арк. 62–65].

Розглядаючи протоколи складання іспитів із предмета «Методологія історії» від 15, 16 березня 1916 р., можна простежити, як основні проблемні питання курсу сприймали тодішні історики-дослідники. До курсу входили такі теми: «Встановлення зв'язків між історичними фактами; зовнішня і внутрішня критика; різні види і роди історичних джерел; порівняльно-історичний метод; приватні і всесвітні історії; конфесійний суб'єктивізм в історії; прагматичні і культурні факти; метод біографічного елемента в історії; історичне в гуманітарній і соціальній науках; метод і матеріал історичної науки» [20, арк. 36].

Відомо, що, працюючи над підготовкою до лекцій та практичних занять, Володимир Едуардович не залишав організаційної роботи, беручи участь у роботі Ради історико-філологічного факультету та займаючись адміністративними справами ОВЖК. Уже на засіданні Ради 16 травня 1916 р. він як секретар історико-філологічного факультету брав участь в обговоренні і затвердженні Статуту ОВЖК у складі комісії, куди входили директор О. Я. Шпаков, помічник директора І. Ю. Тимченко, декан історико-філологічного факультету Є. М. Щепкін, секретар Ради курсів В. Ф. Лазурський. На цьому ж засіданні, відповідно до подання історико-філологічного факультету від 28 березня, його переобрали секретарем Ради факультету на новий термін [21, арк. 109].

Після лютого 1917 р. В. Е. Крусман взяв участь у роботі Народного університету, був співавтором газети «Влада народу». Так завершилась його діяльність на ОВЖК. За наказом Тимчасового уряду з 01.07.1917 р. був затверджений ординарним

професором кафедри загальної історії Пермського університету, а в липні 1922 р. помер у Москві [22, с. 190].

Науковий та педагогічний доробок В. Е. Крусмана під час роботи на ОВЖК свідчить про високий рівень його як історика, що впроваджував нові методи в навчальний процес, займався активною науковою та суспільною діяльністю. Його зусилля щодо введення теоретичних та допоміжних історичних дисциплін в навчальний процес на історико-філологічному факультеті ОВЖК (1907–1917 рр.) значно посилили якість навчання слухачок курсів.

Джерела та література

1. Попова Т. Н. Из истории историографии: В. Э. Крусман (К 120-летию со дня рождения) // ЗІФ. — Вип. 9. — Одеса, 1999. — С. 171–179; Попова Т. Н. В. Э. Крусман: новое прочтение // Древнее Причерноморье. Выпуск VIII. — Одеса, 2008. — С. 294–299.
2. Немченко И. В. Научные изыскания В. Э. Крусмана в Одессе // Древнее Причерноморье. IV чтения памяти профессора Петра Осиповича Карышковского. — Одесса, 1998. — С. 101–105.
3. Шевчук Н. А. В. Э. Крусман и его научно-педагогическая деятельность // Вопросы германской истории: Сб. научн. тр. — Днепропетровск, 2001. — С. 91–99.
4. Державаний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 334. — Оп. 3 (III ч.). — Спр.7529. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (4 листопада 1906 — 12 травня 1914 рр.).
5. Попова Т. М. Крусман Володимир Едуардович / Попова Т. М., Немченко І. В. // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний довідник. Т. 3. — Одеса : Астропринт, 2001. — С. 151–153.
6. Попова Т. Н. О преподавании историографии всеобщей истории в Новороссийском университете в начале XX века / Попова Т. Н. // Актуальные проблемы исследования и преподавания новой истории стран западной Европы и Америки. — Одесса, 1992. — С. 37–42.
7. ДАОО. — Ф. 334. — Оп.3(III ч.). — Спр.7529. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (4 листопада 1906 — 12 травня 1914 рр.).
8. Попова Т. Н. О преподавании историографии всеобщей истории в Новороссийском университете в начале XX века / Попова Т. Н. // Актуальные проблемы исследования и преподавания новой истории стран Западной Европы и Америки. — Одесса, 1992. — С. 37–42.
9. ДАОО. — Ф. 334. — Оп.3(III ч.). — Спр.7529. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (4 листопада 1906 — 12 травня 1914 рр.).

10. Там само.
11. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 5. — Спр. 16. Проект нового огляду викладання на історико-філологічному факультеті. Програма з методики викладання латинської мови (1915 р.).
12. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 3 (I ч.). — Спр. 7540–7549. Протоколи іспитів слухачок історико-філологічного факультету (1915–1920 рр.).
13. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 4. — Спр. 1–90. Лекційні книжки слухачок ОВЖК (1910–1914 рр.).
14. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 3 (I ч.). — Спр. 7538. Протоколи іспитів слухачок історико-філологічного факультету (10 січня 1914 — 15 грудня 1914 рр.).
15. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 3 (I ч.). — Спр. 7540–7549. Протоколи іспитів слухачок історико-філологічного факультету (1915–1920 рр.).
16. Там само.
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.
21. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 3 (III ч.). — Спр. 7529. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (4 листопада 1906 — 12 травня 1914 рр.).
22. Попова Т. М. Крусман Володимир Едуардович // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том I. (1810–1960). — Одеса: Печатний дім, 2008. — С. 188–190

Анотації

Мельник О. В. Деятельность Владимира Эдуардовича Крусмана на Одесских высших женских курсах (1908–1917 гг.).

В статье исследуется научная и педагогическая деятельность профессора Владимира Эдуардовича Крусмана во время его работы на историко-филологическом факультете Одесских высших женских курсов 1908–1917 гг.

Melnic O. V. Activities by Krusman V. E. at Odessa higher women's courses (1908–1917).

The article explores the scientific and pedagogical activity of Professor Krusman V. E. during his work on the historical-philological Faculty of Odessa higher women's courses.